

Віталія ПАПІШ

ВІДОБРАЖЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АВТОРА

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип.24.

УДК 81'37

Папіш В. Відображення в художньому мовленні психологічних особливостей автора; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 4; мова українська.

Анотація. У статті зроблено спробу зіставити форми художнього мислення з психологічним типом і темпераментом митця.

Ключові слова: психологічний тип, простір, мовний світ простору, семантика кольору.

Annotation. This article presents an attempt to contrast the forms of artistic thought the writer's psychological type and temperament.

Key words: psychological type, space, language image of space, colour.

Причиною написання даної статті стали пошуки відповіді на питання: чи можна на основі художніх творів судити про психологічні особливості їх автора? Відомо, що сьогодні навчилися це визначати за малюнками, за музичними творами, за скульптурою. А в художніх творах митець все-таки творить художній тип, за яким психологічну настроєність самого автора визначити непросто. Мабуть, саме тому психологічний напрям у мовознавстві досліджений слабо.

На відміну від літературознавства, дослідження психологізму у мовознавстві тільки прокладає собі шлях. Хоча початок був уже намічений у працях І.Франка, О.Потебні, М.Арнаудова, Г.В'язовського, Л.Гінзбурга, Ф.Фащенко, П.Якобсона. Учені досліджували певні закономірності творчого процесу, взаємодії свідомої і підсвідомої сфер, функціонування асоціативного мислення. Незважаючи на певну кількість окремих розвідок, єдиної теоретичної бази дослідження психологізму в мовознавчому аспекті не було підведено.

В останні роки вчені змістили фокус уваги з художнього психологізму (що наявний у літературознавстві) на дослідження психологічних особливостей самого автора, які можуть бути втілені у його художньому мовленні. Відомі у цьому плані праці В.Соловйова, Я.Савченка, О.Білецького. Сміливі кроки на шляху психологічної інтерпретації художньої мови роблять зараз науковці кафедри Харківського державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди. Є спроби дослідити у психологічній площині мову поезії М.Семенка, В.Поліщука (Т.Скорбач), харківських романтиків (Т.Ковальова). Психологічну інтерпретацію семантики кольору в художній картині світу здійснили Н. Мочалова, Л.Савицька, П.Яньшин та ін.. Беручи наявні наукові розвідки за методологічну основу і доповнюючи їх власними спостереженнями, спробуємо виявити у художньому мовленні психологічні особливості

самого автора. Зробимо це на основі аналізу прози Ф.Потушняка.

Творчість Ф.Потушняка у літературознавчому аспекті глибоко вивчена у працях Л.Голомб, М.Козак, Ю.Балеги та ін. Що ж стосується мови творів письменника, то у цьому плані наукові здобутки дуже скромні. І зовсім немає праць, у яких би аналізувалися психологічні фактори. А оскільки мовний психологізм ще не цілком визначився як предмет наукового вивчення, то наше повідомлення можна вважати поки що пошуковим, так би мовити, експериментальним.

Ф.Потушняк є неперевершеним майстром психологізованого мовлення. Робимо спробу поглянути на його малу прозу з погляду втіленості у ній психологічних особливостей самого автора. Для аналізу узяли збірку митця (Ф.Пасічника) «Оповідання» 1942 року випуску. Видання цінне тим, що відбиває і риси так званого «язичія», яким послуговувалися у писемній практиці Закарпаття, і діалектні фонетичні риси, які були повністю втрачені при перевиданні творів сучасним правописом. У збірці усього сім оповідань – «Бабина стежка», «Своя кров», «Чудо», «Грѣшникъ», «Право на життя», «Така», «Чужѣ люди».

Перше місце відведемо аналізу психологічного типу митця, втіленого у художньому слові. К.Юнг розробив оригінальне вчення про психологічні типи. Його класифікацію відносять до числа найбільш популярних і загальноживаних. К.Юнг поділяє усіх людей на інтровертів та екстравертів. Для інтровертів характерні внутрішні роздуми і переживання, спостереження над процесом. Можуть глибоко зосереджуватися, творчо працювати, комфортно працювати на самоті. Дослідники звертають увагу на взаємозв'язок психологічного типу митця і відбір ним мовних засобів, використання їхніх експресивних функцій. Так, при виділенні ознак інтравертної картини світу Л.Лисиченко наводить такі ознаки:

- 1) вибір лексики на позначення кольорів (переважно чорний, білий, сірий),
- 2) спрямованість уваги автора на внутрішній світ,
- 3) відображення дійсності через суб'єкт творчості,
- 4) контрастність,
- 5) використання синонімів та близькозначних слів як засобів нагнітання сили емоцій,
- 6) сили чуття, широке використання абстрактних слів, що виражають внутрішній світ [1, 141].

Ці положення й візьмемо за основу. Не зайвим буде звернутися і до статей щодо психосемантики кольору. Дослідники не раз підтверджують вибір кольору залежно від індивідуальних рис людини (Симоненко С., Вовнянко Т., Янишин П.). У творах Ф.Потушняка переважають ахроматичні кольори – чорний, білий, відтінки сірого. Нерідко колір використовується як елемент оцінної характеристики об'єкту зображення: «ночь **темна** та холодна» [4, 5], чоловік «**чорний** як головня» [4, 6], туман «як **бѣла** лента» [4, 8], [очи] «**хмурѣ, чорнѣ**» [4, 10], «**темне** небо» [4, 22], «якъ войско **темныхъ** духовъ тяглися **чорнѣ** хмары» [4, 32], «**темный** лѣс» [4, 40], «**бѣлизна** стѣн» [4, 41], [життя], «выступающее **чорними, то бѣлыми** плямами» [4, 42], «**чорное** лице» [4, 44], «**чорнѣ** розбурханѣ хмари» [4, 61], «якъ **бѣлѣ** цятки перемѣшанѣ з **чорными**, показалися на овиды людѣ» [4, 19].

Що ж стосується спрямованості уваги автора на внутрішній світ героя, то прикладом може слугувати майже чи не кожен твір. Прозі Ф.Потушняка притаманне майстерне зображення прихованих рухів душі. Духовне обличчя персонажа відтворюється у момент найбільшого напруження. Так, в оповіданні «Своя кров» наймолодший із синів скоїв гріх: ударив батька. Старші брати жорстоко б'ють. Синці від важких кулаків чоловік терпить мовчки, але внутрішній самоосуд супроводжується справжнім виттям. І переживає син свої найважчі хвилини на самоті: «А коли настала поздна ночь и всѣ послули, онъ самъ сидѣвъ на присѣбѣ и вывъ голосно такъ, чтобы лише он чув и ночна тишина, котрой он тепер исповѣдавъ свій тяжкий боль и грѣхъ.

Зъ самой глубины души ѣ вырывалися тупѣ, тяжкѣ звуки, якъ кускы сердца... Псы изъ сусѣднѣхъ дворовъ ему отзывалися сумным и жалоснымъ вытьемъ» [4, 9]

В оповіданні «Чудо» йдеться про те, як бабі Гафії після строгого посту привиділася у

криниці діва з немовлям. Люди повірили в чудо. Лише один Амброзій наспіхався з старої. Ось як вона спершу реагує: «закусила зубы и мовчала, хоть тряслася з сердца» [4, 24]. Зовнішнього вияву поки нема. Люди стали називати стареньку святою. Але сама баба Гафія такою себе не вважає: «Только бабѣ Гафії стало дуже тяжко и дивно на души... Та й чому она такое робить...б'є Амброѣя...краде хлѣбъ отъ свиначука... Оставила хату и голодну Бѣланю...И она видитъ, что дальше не выдержитъ. На души стае ей тяжко, претяжко, якъ коли бы еѣ душив безперестанку въ долину. И баба Гафѣя голосно розплакуеся передъ усѣмъ народомъ» [4, 27].

А в оповіданні «Грѣшникъ» малий Михайлик має цілу «торбу гріхів»: за убите каченя, за «квасне» молоко у п'ятницю, за брудну сорочку в неділю. Та найбільшим гріхом він вважає злодійство, бо вкрав у товариша маленький ніжик. Ховаючись від бурі, хлопчик довго роздумує, чи віддавати ножики. Як тільки грім сильнішає, вирішує віддати, тоді торба гріхів легшає. Але як грім стихає, йому знову хочеться залишити крадене собі. І торба гріхів знову важчає. І маленький грішник заглиблюється сам у себе, засуджуючи свої ж вчинки: «И чому онъ не може розказати собѣ, чому он не може быти такимъ чесним якъ другѣ хлопцѣ... И он почав щиро плакати» [4, 38]. Як спокуту від тяжкого гріха Михайлик навіть пальця собі вривав, та навіть не відчув болю. Зате «тягар на души меншав и розливался разом изъ страхом кудись у безвѣсть...» [4, 38].

Герой оповідання «Право на життя» застав свою жінку з коханцем. Усе його нутро кипить гнівом. Порівняємо зовнішній вияв і внутрішнє напруження: «Не затрясся зъ гѣбу, не затис кулаки, лише дрожав на цілому тѣлѣ якъ трепетовый лист, бо хтось стогнало мимохитъ глибоко в души и розривало еѣ на шматкы » [4, 42]. Зовні чоловік мовчить. А в думці пропливає і його життя, і роздуми про жінку, яка має право на життя. «Право на життя має каждый – зашептало йому чтось въ сердци и мозку. И она має право на життя...

– Марѣико, а подлож дров на огонь и ходи ближе. Та й їсти хочеса...» [4, 43].

Заглиблений у себе і малий сирота Петрик з оповідання «Чужѣ люде», з якого знушаються його ж родичі. Двоюрідний брат Йосип хотів утопити малого. Зовні образи на хлопчикові майже не видно, і лише «въ души его ворушилася потаємна думка, яку он не могъ до теперъ порозуміти...И онъ отчув одразу до Йосифа, что хотѣвъ его утопити...и его родичовъ» [4, 61].

Дослідники психології творчості відзначають також, що для письменників-інтровертів характерно зображення замкнутого простору. Екстраверти змальовують світ, а інтроверти передають враження від нього. Тому в художньому стилі інтровертів при зображенні простору нема надмірної деталізації, а простір замкнений і передається крупним блоком. У Ф.Потушняка простір обмежений угорі небом, а внизу – землею з кількома реаліями: полем, ставком, криницею, хатою, болотом. А в оповіданні «Бабина стежка» простір звужується усього лише до однієї стежки, яку баба витоптувала протягом усього життя. Традиційний простір знаходить відображення у використанні традиційної лексики і традиційних образів. Близькі до землі простори – це хмари, небо, повітря, вітер. Говорячи навіть про сонце, митець обмежує простір, уточнюючи, що сонце «*вже на три жерди поднялось изъ земли*» [4, 16] або «*сонце висить лише на добру жердь над горами*» [4, 24]. Навіть далечин у автора – у колі видимості персонажів. Ця особливість у сприйнятті простору пов'язана із психічними особливостями письменника: інтроверт краще сприймає ближчі до нього об'єкти, на відміну від екстраверта, який може усвідомлювати об'єкти, віддалені до безкінечності.

Відмінності між інтровертом та екстравертом спостерігається і в зображенні пейзажу. В екстравертів природа різнобарвна і деталізована. А в інтровертів пейзаж одухотворений, психологізований, в міру динамічний. У Ф.Потушняка: «*корчъ вирунули з лѣсу*» [4, 6], «*стежка губитья в зеленых полях*» [4, 13], «*дрімали лѣси*» [4, 16], «*мрѣе лѣс*» [4, 9], «*земля пукала изъ спеки*» [4,29], «*выпраглѣ жаднѣ поля*» [4, 19], «*травы завмирили з очѣкуваня*» [4, 29], «*земля заплакала як бита дитина*» [4, 37], «*поточки зашептали еше сильнѣйше ѣ побігли полем*» [4,38]. Природні стихії теж одухотворені: «*воздух трясеся, як кипуча вода въ горшку*» [4,19], «*животворный доиц*» [4, 22], «*сонце... кинуло повну пригорищу проміння довкола въ воды*» [4,23], «*воздухъ трепетывъ и переливался як кипятокъ въ горшку*» [4, 29], «*слезава хмарка*» [4, 35].

Отже, ми проаналізували вияв у художньому мовленні ознаки інтровертного психологічного типу.

Звернемо увагу на інший психологічний фактор, який може бути відтворений у мовленні, – темперамент. Саме від темпераменту залежить швидкість виникнення психічних процесів (наприклад, швидкість сприйняття, швидкість мислення, тривалість зосередження уваги), темп і ритм діяльності, сила емоцій, активність волі. У науці були намагання підвести науково-експериментальну базу під теорію темпераменту

(Павлов І., Теплов Б., Айзек Г.). Типи темпераменту відігравали важливу роль у психології нового часу, філософії Канта І., Лотце Р. Синтезуючи думки психологів і мовознавців, нагадаємо, що динамічними типами темпераменту є сангвінічний і холеричний, пов'язані з високим рівнем напруги та експресії. У художній мові вони втілені не лише у номінативному ряді, але і в способах вираження номінації, до яких належать:

- наявність складних синонімічних рядів;
- повтори, використання рядів близькозначних слів, однорідних членів речення;
- насиченість антонімів;
- короткі односкладні речення, характерні для так званого «телеграфічного» стилю.

Усі ці риси, поєднані певною ритмікою, роблять інтонацію вкрай експресивною. Мовознавці нерідко простежують взаємозв'язок темпераменту з ритмікою та інтонацією вірша. Але хочемо сказати, що при уважному прочитанні у прозі також відчувається певна інтонація. І вона наявна, як уже зазначалося, як у номінативних одиницях, так і в способах їх поєднання. Так, в аналізованій збірці Ф.Потушняка 13 разів ужито лексему «нагло» у значенні «раптом»: «*нагло всѣ прогнули*» [4, 21], «*нагло вѣтер піднявся*» [4, 21], «*нагло люде втѣкали до села*» [4,21], «*доиц нагло перестав*» [4, 32], «*сумнѣвъ нагло зновъ з'явився*» [4, 34], «*нагло думка про ножик ...об'явилася*» [4, 35], «*ярки*» «*нагло переповнилися водою*» [4, 36], [Михайлик] «*нагло увѣдвъ тѣнь*» [4, 37], [чоловік] «*нагло занѣмѣвъ*» [4, 42].

На перевагу холеричного типу темпераменту в Ф.Потушняка свідчить велика кількість уривчастих, емоційно-насичених («нервових») фраз, що зближує його творчість з експресіонізмом. Наприклад: «*Не прийшов, зрадивъ, забывъ. Зненавидѣла його дуже*» [4, 46], «*Червенѣ еѣ очи стали кровавими...Жабки подѣ ними стали великѣ, а запалѣ сухы груди тряслися... Она сичала зъ гнѣву, якъ змія и гналася за нимъ*» [4,56]. Улюбленим прийомом автора є також градація, що теж творить ритмічну інтонацію художнього малюнка: «*ночь якась хмура, темна та холодна*» [4,3], «*чтось оберталося въ немъ, переварьовалося, росло*» [4,40], «*чтось тяжкое, болочое, родное разлилося ему наразъ по тѣлѣ*» [4, 41].

Отже, беручи до уваги наші спостереження, робимо попередні висновки про те, що Ф.Потушняк був інтровертом із переважаючим холеричним темпераментом. Було б доречно перевірити наші припущення відомостями-спогадами про Ф.Потушняка. На жаль, автору цієї розвідки поки що не вдалося знайти свідчення очевидців, а тому є простір для подальших пошуків і досліджень.

Література

1. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т6. – 1998. – С.141-142.
2. Мочалова Н.С. Семантика та символіка кольору в художній картині світу Андрія Гудими //Філологія. Мовознавство. Наукові праці. – Т.98. Вип.85. – Київ, 2009.
3. Скорбач Т.В. Мовний образ простору в поезіях М.Семенка і В.Поліщука: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди. – Х., 1999. – 20 с.
4. Пасѣчникъ Ф. Оповѣданя. – Унгваръ: Выданя подкарпатского общества наукъ, 1942. – 62 с.

Папіш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ